

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ РАДЗІМЫ: УВАСАБЛЕННЕ СЮЖЭТАЎ НАРОДНЫХ ПАДАННЯЎ У ЛІТАРАТУРНАЙ БАЛАДЗЕ ПАЧАТКУ ХІХ СТ.

П.Р.Кошман,

дацэнт, кандыдат філалагічных навук,
дэкан факультэта павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: pauloko7h@gmail.com

Артыкул прысвечаны праблеме станаўлення вобраза Радзімы ў літаратуры пачатку ХІХ ст. у кантэксце творчага пераймання сюжэтаў народных паданняў. З улікам культурна-гістарычных абставін эпохі раскрыты працэс гістарычнай актуалізацыі фальклорных аповедаў у жанры балады, выяўлена іх роля ў развіцці ўяўленняў аб адметнасці роднага краю. У цэнтры даследавання знаходзіцца месца дзеяння твораў Я. Чачота, А. Міцкевіча, Т. Лады-Заблоцкага і іншых аўтараў. На аснове іх аналізу робіцца вывад аб значымасці выкарыстання сюжэтаў фальклорных паданняў у літаратурнай рэпрэзентацыі Радзімы, пашырэння часавых і прасторавых абсягаў яе вобраза.

Ключавыя словы: Радзіма, літаратура ХІХ ст., вобраз, прастора, час.

REPRESENTATION OF THE MOTHERLAND: THE EMBODIMENT OF THE PLOTS OF FOLK LEGENDS IN A LITERARY BALLAD OF THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY

P.R. Koshman,

associate Professor, Cand. Phil. D.,
Dean of the Faculty of Advanced Training and Staff Retraining,
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: pauloko7h@gmail.com

The article is devoted to the problem of the formation of the image of the Motherland in the literature of the early XIX century in the context of creative imitation of the plots of folk legends. Taking into account the cultural and historical circumstances of the epoch, the process of historical actualization of folklore stories in the ballad genre has been revealed, their role in the development of ideas about the peculiarities of the native land has been revealed. The place of action of the works of Ya. Chechot, A. Mickiewicz, T. Lada-Zablotsky and other authors have been investigated. The conclusion about the importance of using folklore stories in the literary representation of the Motherland has been made as well the temporal and spatial areas of its image have been expanded.

Key words: Motherland, literature of the XIX century, image, space, time.

Уводзіны

Пачаты ў XIX ст. працэс актыўнага пераймання мастацтвам слова вобразна-тэматычнага зместу фальклорнай традыцыі, яе прынцыпаў паэтызацыі акаляючай рэчаіснасці выяўляе важны пераходны этап ад этнічнай да нацыянальнай культуры. Гэтыя змены найперш азначалі павелічэнне маштабаў карціны свету за кошт станаўлення таго шырокага ўяўлення аб сваёй супольнасці і прасторава-часавых абсягах яе існавання, якое выходзіла за межы паўсядзённага вопыту чалавека. Шматлікія праявы самабытнасці беларусаў, зафіксаваныя ў фальклору, дзякуючы літаратуры набывалі агульны выгляд і тое асаблівае эмацыянальнае напаўненне, якое вызначае ўспрыманне Радзімы.

Мэты і задачы

Дадзены артыкул скіраваны на даследаванне асаблівасцей выкарыстання фальклорных характарыстык свайго краю ў паэтычных тэкстах першай паловы XIX ст. як працэсу мастацкага канструявання вобраза Радзімы. Дасягненне адзначанай мэты прадугледжвае вылучэнне сюжэтаў народных паданняў, якія склалі аснову рэпрэзентацыі роднай зямлі ў тагачаснай літаратуры, вызначэнне ролі мастацкіх твораў у фарміраванні ўяўленняў аб часе і прасторы быцця беларускага этнасу.

Метады і матэрыялы даследавання

Даследаванне зыходзіць з разумення літаратуры як працэсу, абумоўленага культурнага-гістарычнымі абставінамі. Увага да перыяду першай паловы XIX ст. абумоўлена яго важнасцю ў станаўленні вобразнай сістэмы новай беларускай літаратуры. У сваю чаргу пашыраная традыцыя ўвасаблення сюжэтаў народных паданняў у жанры балады, вызначае выбар гэтых тэкстаў у якасці матэрыялу даследавання.

Вынікі і іх абмеркаванне

Народныя паданні ад самага пачатку існавання новай беларускай літаратуры сталі важнай крыніцай яе сюжэтнага ўзбагачэння. Сюжэты народных твораў, прысвечаныя тлумачэнню адзнак мясцовага ландшафту, трывала ўвайшлі ў тэматычнае кола беларускай літаратуры, паслужылі крыніцай натхнення для твораў А. Міцкевіча, Я. Чачота, Т. Лады-Заблоцкага і іншых знакавых аўтараў у гісторыі беларускага пісьменства.

Значнасць прысутнасці падання ў творчасці пісьменнікаў-пачынальнікаў сведчыць аб адпаведнасці гэтага фальклорнага жанру ідэйна-эстэтычным задачам развіцця новай беларускай літаратуры. На пачатку XIX ст. пазітыўная ацэнка вуснай паэтычнай спадчыны з боку літаратараў была агульнай тэндэнцыяй, сфарміраванай пад уплывам рамантызму. Прыхільнікі гэтага мастацкага напрамку аддавалі перавагу выяўленню незвычайнага, выключнага, і ў яго пошуках звярталі ўвагу на фальклор, акцэнтавалі ўвагу на мясцовых адзнаках пейзажу. Відавочна, што ўласціваць паданняў праз незвычайны сюжэт раскрываць адметнасць мясцовасці цалкам адпавядала эстэтычнай праграме рамантызму. Апаведы людзей пра тое, як іх мясціны звязаны з таямнічымі ці даўнімі падзеямі, давалі пісьменнікам багаты матэрыял для творчай фантазіі, служылі ўдзячнай асновай для выяўлення мясцовага каларыту.

Разам з выражэннем рамантычнага светаўспрымання, якое дамінавала ў тагачасных еўрапейскіх літаратурах, выкарыстанне народных паданняў працавала непасрэдна на вырашэнне найважнейшай унутранай задачы беларускага мастацтва слова – выяўленне ўнікальнасці свайго свету, яго гістарычнай значымасці. “Тапанімічныя паданні, – па словах В. Бяловай, – складаюць важны пласт вуснай гісторыі кожнага рэгіёна, з’яўляючыся своеасаблівым акумулятарам гістарычнай памяці народа” [1, с. 248]. Сюжэты паданняў, адлюстроўваючы народныя трактоўкі падзей мінулага, сталі эфектыўным сродкам рэпрэзентацыі адметнасці беларускай гісторыі і яе калектыўнага ўсведамлення. Выкарыстоўваючы фальклорны матэрыял, літаратура пашырала ўяўленні аб даўнасці, аўтэнтнасці і багацці беларускай гісторыі, пераканаўча сцвярджала на фактах рэчаіснасці і мастацтва пераемнасць паміж учарашнім і сённяшнім днём.

Літаратурная паэтызацыя сюжэтаў народных паданняў уключала іх адаптацыю пад актуальныя задачы. Тыпалогія абранага фальклорнага матэрыялу, адметнасць яго ідэйнай інтэрпрэтацыі дае падставы для вызначэння кола тых пытанняў, якія хвалявалі пісьменнікаў-пачынальнікаў. Так, створаныя паводле народных паданняў баллады Я. Чачота сведчаць пра асаблівую аўтарскую цікавасць да фальклорных сюжэтаў, дзе паказваецца народнае асуджэнне заган чалавека і катастрафічныя наступствы яго злачынных учынкаў. Здрада прыводзіць замак да заняпаду (“Наваградскі замак”), грэх забойства становіцца прычынай знішчэння горада (“Свіцязь”), царква правальваецца пад зямлю разам са сваімі скавпнымі гаспадарамі (“Падземны звон на горцы ў Пазяневічах”), не на ратным полі, а ў пагоні за пустой славай гіне воін Бекеш (“Бекеш”), за жорсткасць і пагарду да сялян караецца смерцю пан (“Узногі”).

У гісторыка-сацыяльным кантэксце першай паловы XIX ст. усе гэтыя сцэны з твораў Я. Чачота выклікаюць непасрэдныя асацыяцыі з заняпадам Рэчы Паспалітай. Надзеі канца XVIII ст., якія прывялі да знішчэння гэтай некалі магутнай дзяржавы, за кароткі час не маглі яшчэ самі па сабе набыць міфалагічнага ўспрымання, але ў многім вызначалі танальнасць літаратурнага ўспрымання гісторыі краіны. Траўма, нанесеная гонару шляхецкага саслоўя, дыктавала асаблівы інтарэс яго прадстаўнікоў да тых мясцін, якія актуалізавалі пытанне захавання спадчыны. Узятая з фальклорных апавяданняў вобразы зніклых гарадоў, разбураных замкаў, шматлікіх курганаў склалі дамінанту гістарычнага ландшафту Радзімы ў літаратуры першай паловы XIX ст. Гэтыя месцы памяці, якія ў народных версіях служылі найперш доказам далучанасці канкрэтнай мясцовасці да гістарычнага часу, у літаратурнай трактоўцы набывалі больш шырокае гучанне, паўставалі характарыстыкамі ўсёй краіны.

Актуалізацыя матываў народных паданняў узрастала разам з той мерай творчай свабоды, якую праяўлялі аўтары, працуючы з фальклорным матэрыялам. Прынамсі, дадзеная тэндэнцыя прасочваецца пры параўнанні баладаў Я. Чачота, Т. Зана, А. Міцкевіча, заснаваных на народным паданні пра горад, які існаваў на месцы возера Свіцязь. Першыя два аўтары прытрымліваліся фальклорнай версіі, выяўляючы яе прычынна-выніковы ланцужок з тыповых эпізодаў злачынства, пракляцця і гібелі. Заканчваліся баллады сцэнай гібелі горада, якая сцвярджала ідэю незваротнасці пакарання, але рабіла гэта занадта шырока – помста аднаму злачынцу стала прычынай гібелі ўсіх жыхароў. Такая сітуацыя лакальнага апакаліпсісу засталася ў творах без належнага абгрунтавання, а таму адпавядала не столькі народнаму погляду на справядлівасць, колькі тым фактам айчынай гісторыі, калі памылкі аднаго чалавека прыводзілі да пакутаў многіх іншых. Яшчэ большую сілу абагульненне матыву затанулага горада набыло ў баладзе “Свіцязь” А. Міцкевіча. У ёй славы аўтар, значна адыходзячы ад першакрыніцы, прадставіў гераічную версію гібелі горада – яго жыхары перад пагрозай няволі абіраюць смерць для сябе і для ворагаў. Тым самым у творы загучаў пафас самаахвярнасці, неўласцівы фальклорнай традыцыі, але запатрабаваны ў тагачасным кантэксце.

Агульнай рысай балад пра Свіцязь Я. Чачота і А. Міцкевіча з’яўляецца прысутнасць у іх творах апавядальніка. Ён інфармуе чытача аб падзеях, якія адбыліся ў мінулым на месцы возера, настойліва запрашае наведаць тутэйшыя мясціны. Наратар у Я. Чачота раіць не прапусціць карыснае для душы і прыемнае для вока відовішча па дарозе з Мышы ў Наваград, а ў А. Міцкевіча абавязкова спыніцца ў бару каля Плужынаў. Такія звароты да чытача адмыслова акцэнтавалі ўвагу на сувязі міфічнага сюжэта з рэальнай прасторай, вылучалі яе ўнікальны воблік і, урэшце, садзейнічалі асэнсаванню ўнікальнасці акаляючай прасторы. Успрымання яе вобразы, канкрэтызаванага геаграфічнымі назвамі і паэтызаванага незвычайнымі фальклорнымі матывамі, спрыяла ўзнікненню асабістага складніка ў адносінах да краю, садзейнічала прызнанню яго сваім, родным.

Літаратурныя творы, будучы для тагачаснага чытача адной з асноўных крыніц ведаў, у значнай ступені ўплывалі на ўяўленне той прасторы, якая знаходзілася за межамі непасрэднага паўсядзённага вопыту. Сюжэты паданняў, трапляючы ў літаратуру, надавалі вядомасць пэўным мясцінам, а іх сукупнасць складала важны фактычны матэрыял для канструявання цэласнага вобраза роднай зямлі. Так, кожная балада Я. Чачота, расказваючы незвычайную гісторыю, указвала на цалкам рэальны географічны пункт, выносіла яго адрас у заглавак твора. Мышанка, Узногі, Свіцязь, Пазяневічы, Калдычэва, Наваградак, Вільня, – гэтыя тапонімы з назваў чачотавых тэкстаў, вызначаныя, як відаць, жыццёвымі маршрутамі самога аўтара, бачыліся ў літаратуры асобнымі праявамі адной краіны, давалі магчымасць у іх разнастайнасці адшукаць агульнае.

Пераймаючы рысы народнага падання, аўтары звычайна клапаціліся аб тым, каб паведаміць, дзе знаходзіцца той аб'ект, што паслужыў крыніцай калектыўнай фантазіі і іх ўласнага натхнення. Напрыклад, Т. Лада-Заблоцкі ў баладзе “Зачараваная дзяўчына” палічыў неабходным двойчы абазначыць прастору аповеду. Твор пачынаецца са знаёмства з месцам дзеяння: у прыгожай даліне, “дзе Віцьба ў Дзвіну апускае пеністыя хвалі” [2, с. 143], стаяў некалі велічны замак, і заканчваецца аўтарскім каментарыем аб тым, што ў дзяцінстве сам “чуў гэтае паданне з вуснаў сляпога старца на гары Вегзаль, уласна на тым месцы, дзе, паводле гэтае балады, была калісьці даліна, на якой узносіўся зачараваны замак” [2, с. 150]. Цэнтральным вобразам балады паўстае локус замка, у межах якога разгортваецца рамантычная фабула твора з уласцівымі ёй героямі – доблесным рыцарам і зачараванай прыгажуняй. Разам з тым уважлівыя адносіны аўтара да географічных каардынат вызначаюць той пункт гледжання на сюжэт пра незвычайны замак, калі і княжыч з Полацка, і зачараваная каралеўна з Царграду з’яўляюцца ў ім, каб прадставіць гістарычную адметнасць таго самага месца, дзе Віцьба стагоддзямі ўпадае ў Дзвіну. Развіваючы гэтую тэму паціцянавання свайго краю, Т. Лада-Заблоцкі адзначаў агульнаславянскія вытокі сюжэту балады, падкрэсліваў, што “Беларусь на пачатку свайго існавання належала да сістэмы рускіх княстваў і мела з імі пастаянныя адносіны” [2, с. 150].

Зварот да народных паданняў дазваляў мастацтву слова пазначаць тыя рысы, якія характарызувалі тэрыторыю пражывання беларускага этнасу. На гэтай своеасаблівай літаратурнай карце Беларусі побач з гарадамі і замкамі – вобразамі, якія па сваёй сутнасці захоўвалі памяць аб мінулым дзяржавы, занатоўваліся і аб’екты, што называецца, лакальнага значэння. У баладзе “Дзве бярозы” Я. Баршчэўскага ў статусе такой слаўтасці паўстаюць пераплеценныя кронамі дрэвы, якія людское ўяўленне параўнала з постацямі закаханых. У заўвагах аўтар удакладняў іх месцазнаходжанне: “У Полацкім павеце ёсць возера Шэвіна, пры ім на ўзгор’і стаяць дзве бярозы, якія люд называе «Дзявочыя слёзы» і на якія дзяўчаты вешаюць вянкi з кветак «Іван ды Мар’я»” [3, с. 59]. У сваю чаргу народнае павер’е пра возера, заселенае незвычайнага выгляду рыбай стала зыходнай кропкай у стварэнні сюжэту балады А. Грозы “Глухое возера”. У каментарыях да твора яго аўтар адзначаў: “У Віцебскай губерні ў Себежскім павеце ў маёнтку Арэхаўна ёсць возера, званае Глухое. Гавораць, што ў тым толькі возеры ловацца чорныя карасі (я бачыў іх, незусім чорныя, але цёмнага колеру). Сцвярджаюць навакольныя жыхары, што іх ніколі ўдзень злавіць не можна, толькі ўначы, і то ў час калі ўсё засыпае і калі яны выходзяць з сеткай так скрытна, што іх ніхто не бачыць” [4].

Прывязка да мясцовасці, зробленая аўтарамі ў згаданых прыкладах, несла інфармацыю пра канкрэтнае месца бытавання народнага падання, але не звужала магчымасцей рэпрэзентацыі агульнай беларускай адметнасці. Улічваючы дастатковую аднароднасць беларускай прыроды, яе характэрныя аб’екты, лясы, азёры і ўзгоркі, не мелі нейкага асаблівага рэгіянальнага зместу. Адзіства прыродных вобразаў і агульнасць фальклорных матываў іх асэнсавання ўяўлялі тую аснову матэрыяльнага і духоўнага быцця беларускага этнасу, якая дзякуючы літаратуры паступова атрымлівала прызнанне сваёй адметнасці.

Вывады

Такім чынам, літаратура Беларусі пачатку XIX ст. плённа скарысталася фальклорнай традыцыяй спасціжэння адметнасці лакальнай прасторы. Тагачасная літаратурная балада, пераймаючы разам з сюжэтамі народных паданняў і іх функцыю вылучэння рэальных мясцін праз незвычайны змест, стала эфектыўным сродкам рэпрэзентацыі вобраза Радзімы. Прадстаўленая ў мастацкіх творах разнастайнасць фальклорных матываў і прасторавых аб'ектаў, іх паэтычнае ўзвышэнне садзейнічала пашырэнню ўяўленняў аб адметнасці роднага краю, прызнанню яго каштоўнасці.

Літаратура

1. Белова, О. В. Предания / О. В. Белова // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5 т. – М. : Международные отношения, 2009. – Т. 4. – С. 246–249.
2. Lady-Zabłocki, T. Zakłeta dziewica / T. Lady-Zabłocki // Rubon. – 1847. – Т. 7. – S. 143–150.
3. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1998. – 480 с.
4. Groza, A. Głuche jezioro. Powieść Gminna Białoruska / A. Groza // Rubon. – 1849. – Т. 10. – S. 161–171.

References

1. Belova, O.V. (2009). Predanija. Slavjanskije drevnosti.: Jetnolingvističeskij slovar' : v 5 t. [Legends. Slavic Antiquities: An Ethnolinguistic dictionary : in 5 vols.]. Moscow : International Relations. 4, 246–249 (In Russ).
2. Lady-Zabłocki T. (1847). Zakłeta dziewica. Rubon. 7, 143–150 (In Polish).
3. Barshchjeuski, Ja. (1998). Vybranyja tvory [Selected Works]. Minsk : Belaruski knigazbor (In Belarus).
4. Groza, A. (1849). Głuche jezioro. Powieść Gminna Białoruska. Rubon. 10, 161–171 (In Polish).